

MÓSER ZOLTÁN

„Én láttam ezt”

SZÉLJEGYZETEK NEMES NAGY ÁGNES *A LOVAK ÉS ANGYALOK*
CÍMŰ VERSÉHEZ

Nemes Nagy Ágnes egyik legfontosabb, legjelentősebb versét nem elemezni próbálom – azt megtette Hernádi Mária¹ –, hanem értelmezni. Talán nem is ez a legjobb szó, inkább közeledni a vershez és az angyalokhoz. Azt tudjuk a versből, hogy az úton jönnek és mennek a lovak, és dobrolnak,² de jönnek és mennek az angyalok is. Hogy hová? Egyértelmű, hogy Nemes Nagy Ágneshez, mondjuk vendégségbe. És hogy ezek miért vannak négyen, azután meg sokan, hogy ezek mifélek, erről szólnék röviden.³

¹ Ld. Hernádi Mária: *Angyalok a házban* – Nemes Nagy Ágnes: *A lovak és az angyalok*, in *Tiszatáj* 2013/4, 141. Diákmelléklet

² A *dobrol* erdélyi tájszó: az ötkötetes ÚMTSZ. összesen egyetlen helyről, Székelyföldről származó adatot ismer, amelynek jelentése, hogy dobog. Az igekötő már a költő hozzáadása.

³ A görög *angelos* szó jelentése: hírnök, küldött. Alapvető jelentése szerint közvetítő Isten és ember között, a távolságok áthidalója, ég és föld összekötője, mennyei hírnök, küldött.

Egy fotóval kezdjük: Erdélyben, a mikházi ferences templom félhomályos sarkában elég régen készítettem azt az angyalos fotót, amelynek a *Szomorú angyal* címet adtam később, s amelynek képe itt is látható. Persze, teszem hozzá most magamban, azért ilyen szomorú, mert sokat bosszantottuk. De nyomban ezután eszembe jutottak Paul Kleenek az angyalos képei: *a lámpás, az oltalmazó, az éber, a rút, a militáns, a túlte-lített, a kételkedő és a halál angyala éppúgy, mint a hallgató, a válságban lévő, a félig kész vagy a szegény*. Ezek száma még tovább bővíthető, hisz a negatívjaim tanúsága szerint én láttam és fényképeztem *fáklyás, könnyöklős, zenélő, kürtölő, könnyes, kerekas angyalt*.

Meglepett, hisz rendkívülinek mondható, hogy van csapdosó angyal is, akit egy archaikus imádság szövegében vettem észre. Kallós Zoltán által a klézsei Csurál Györgynétől rögzített apokrifek között szerepel egy Szent Rozália-ima, amely pestis-járvány esetén volt hathatós, erre a szöveg második felének apokaliptikus képei utalnak:

*Ó, én Uram, én Istenem,
egyebet nem látunk halál képinél,
melj utánunk leselkedik,
elkapjon és elragadhasson.
Mondjad a csapdosó angyalnak,
szűnjék meg a te kezed a csapdosástól,
szúrd hüvelibe véres kardodat,
szánakodjál immá,
hogy a föld el ne pusztuljon, ámen.*

Az *angyalok* című Rilke versben, amelyet Nemes Nagy Ágnes fordított, csöndes, fényes lelkűnek nevezte őket, akik egymásra nagyon hasonlítanak.

Az angyalok

*A szája mindnek méla, bágyadt,
a lelkük fényes, végtelen.
S valami vágy (tán bűnre vágynak)
álmukban néha megjelen.*

*Egymáshoz mind hasonlít egyként.
Az Úr kertjének hajlatán
hallgatnak, néma hangközökként
az Ő hatalmas dallamán.*

*De egy-egy szárnymozdulatukra
a lég örvénnyel megtelik,
mintha szobrászkezébe fogva
az Úr lapozná susterogva
a Kezdet súlyos könyveit.*

Nemes Nagy Ágnes korai verse a *Paradicsomkert*. Itt az éjszaka angyala kérdez: mint Babits az *Esti kérdésben*, csupa kérdés, kérdés-zuható. A *Ház a hegyoldalon* öregasszonya egy tört szárnyú sást talál, amelyet nagyon nehezen, de hazacipelt, pokrócra fektette, mert nem fért be az ágyba, ápolta, borogatta, mert „olyan volt, mint az angyalok”. Aztán reggelre eltűnt, és a helyén nem volt semmi más, csak egy zúzmarás „tűlvéllel csillogó fenyőgally”. Sas volt, angyal volt? Látomás volt.

A *Téli angyal* című versében egy különös, metaforikus angyalt találunk, ő lehetne Gábrriel, aki jó hírt vitt annakidején Máriának, de nem az! Lehetne óriás, mindenhová, a szobába betüremkedő, tehát iszonyú, de nem az. A végén kiderül, hogy ez a rémületes valami, „egy hóba tűzött régi nádszál”, egy „Hó-belepte sziklevél.” Vagyis egy látomás.

A középkori kódexirodalom képzelet felszabadító olvasmányai közül talán az első helyek egyike illeti meg a vizionárius irodalmat, a látomásokat. Célja eredetileg morális tanítás volt, de ez egyre inkább háttérbe szorult a csodálatos és mehökkentő események pazarló bősége mellett, mely végül is legfontosabb alkotóelemévé vált. Bár a vízió már az antik irodalomban sem ismeretlen (Homérosz: *Odüsszeia*, XI., Vergilius: *Aeneis*, VI.), mégis a látomás a középkor fokozottan vallásos rajongású világának tipikus irodalmi terméke, amely jelen van az ókeresztény irodalomtól kezdve az egész középkoron át. Igazi elterjedésüket szintén a középkorvégi legenda- és példatáraknak (*Promptuarium exemplorum*, *Speculum exemplorum*, *Legenda aurea*) köszönhetik.

Mindenki ismeri Dante remekművét, az *Isteni színjátékot*, amely egy hatalmas látomás a túlvilágról, a Pokolról, a Purgatóriumról és a Mennyszágról. Magyar példák közül csak a sok közül egyet említünk, és ez Tar Lőrinc írországi pokoljárása, amely előlegezi Heltai Gáspár és Bornemisza Péter ördöghistóriáit.

A látomásokban érvényesülő költői igazságszolgáltatás formája szerint az erkölcsi tanulságokban és társadalomkritikai allúziókban bővelkedő példázatok egy részét a pokol borzalmainak élménye hatja át, másik csoportot a mennyország víziójáról szóló legendák alkotják.⁴

Látomásnak, középkori örökségnek is elfogadható *A lovak és az angyalok* című vers első fele, ahol négy angyallal találkozunk. Ezek közül az *Angyali üdvözet* ábrázoláson szereplő Gábor, Gabriel jól ismert, miként Mihály is. Rafael viszont alig. A három, a Bibliában szereplő főangyal közül róla tudunk a legkevesebbet. Azért is, mert ő csak az Ószövetségben szerepel, míg Gábor és Mihály főangyal többször megjelenik az Újszövetségben is.

Rafael angyal héber nevét többféleképp lehet értelmezni: „isteni gyógyító”, „Isten gyógyítása” – ám mindenképp a „gyógyít” (*rapha*) és az „Isten” (*el*) szavakból áll össze. Angyali küldetése a földön: a gyógyítás, ami különösen fontossá teszi őt a szenvedők számára.

Rafael útítársa az ifjú Tóbiásnak, akinek könyvében (Tóbiás 12, 15) így szól magáról: „Én vagyok Ráfael angyal, egy a hét közül, kik az Úr előtt állunk.” Ráfael ezért lett az utasok, úton járók, olykor a messze, másvilági útra készülő betegek patrónusa.

Templomi ábrázolása csak nyomokban található, és ezek mindegyike a barokk korból való. Piliscsaba barokk szószerkén Ráfaelt látjuk Tóbiással. Ráfaelt látjuk kezé-

⁴ *A magyar irodalom története* I. A magyar irodalom története 1600-ig, főszerk. Sótér István, szerk. Klaniczay Tibor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964, 157.

ben a hatalmas hallal a pestisjárványokat idéző nógrádverőcei templom főoltárán, mintegy a Gondviselés orvosságát ajánlván a híveknek.

Freskójával a budai vár egyik barokk palotájában is találkozunk a többi arkangyal társaságában: az ifjú Tóbiást Rafael kíséri, Tóbiás kezében hal, amelynek epéjével vak atyjának szemét meggyógyította. A terem másik falrészén utasként: zarándokbottal, ivókobakkal, tarisznyával és hallal tűnik föl.⁵

Nemes Nagy Ágnes versében az utolsónak maradt Mihály, a kardos angyal: „*Vasderes-színű tüske-hajjal, / Mint az apák, ez olyan angyal.*” Mihály az, akit oly sokan várnak haláluk órájában. A 95 éves, a moldvai Bahánán született Jancsika Katalin vallomásában elmondta, hogy férje régen, „*hatvanötbe hót meg. A hatvanötötől többet vót rossz mind jó... Micsinájjunk? Az udvarra nem tudok kimenni. Máccor napok telnek el, hogy nem jó bé senki! Miháj kell béjőjön inná, Szen' Miháj, más nem jó bé ide!*”⁶ Az itt látható kardos Szent Mihály freskóját Johannes Aquila készítette, s Velemérben látható.

Bármilyen különös, de zavarba ejtő az első angyal jelenléte. Ők mind fő-arkangyalok, de ezek száma változó a különböző hagyományok szerint. Az egyik szerint 4 fő angyal van (vö. négy világtáj): Mikáél, Gábrriel (ők mindig biztosak), Ráfáél (Tóbit könyvében), a negyediket Uriéllal azonosítják. A többi három neve bizonytalan, illetve változó, de Ariél tudomásom szerint nem szerepel köztük.

Az *ariél* név híres előfordulása viszont Izajás/Ézsaiás 29:1-3 skk., ahol a próféta az oltár tűzhelykövét, illetve Jeruzsálemet nevezi ezen a néven. A fordításokban Jeruzsálem neveként adják vissza: „Jaj Arielnek, Arielnek, a városnak, ahol Dávid lakott. Ha az esztendőhöz esztendő járul, és az ünnepek köre újra megfordul, úgy megszorogatom Arielt, hogy sírás és jajgatás hallik benne. Olyan lesz nekem, mint Ariel: Táborbort ütök körülötted, mint Dávid, körülzárlak tornyokkal és sáncot emelek ellened.”

⁵ Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium* – A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából, II.: július 1. november 30., Szent István Társulat, Budapest, 1977, 397.

⁶ Tánzos Vilmos: *Csapdosó angyal*. Moldvai archaikus imádságok és életterük. Krónika Könyvek, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999, 210.

Ezékielnél más forma (harel) szerepel, és az égőáldozati oltárt, pontosabban azt a részét jelenti, amelyen az áldozatokat elégették: „Maga a tűzhely négy könyök volt, és a tűzhelyről fölfelé négy szarv emelkedett ki.” (Ez 43:15).

Talán az első prófétai helynek is szerepe lehetett Nemes Nagy Ágnes választásában, aki a negyedik angyal, Uriél (Isten az én fényem) nevét Ariélre változtatta.⁷ De lehetséges egy másik magyarázat is, ugyanis *Ariel* egy légies, vidám, Prospero szolgálatában álló szellem Shakespeare *A vihar* című színművében. A bibliai eredetű nevet a drámaíró tündére számára bizonyára kecses hangalakja miatt választotta, amelybe az angol *air* ('levegő') szó is beleérezhető. Ebben a színjátékban Áriél az I. felv. 2. színében valóban énekel, igaz nem karban, hanem egyedül.

Rilke elismerten nagy hatással volt Nemes Nagy Ágnesre. A magyar szerző a német költő számos versét lefordította.⁸ Rilkére hivatkozva összefoglalóan annyit mondhatunk, hogy az angyalok életen-halálón átjárnak, és sem a földön, sem a túlvilágon nincsenek otthon: „Lények, akik megtették már a láthatóból a láthatatlanba vezető átalakulás útját.”

*

Az arkangyalok általában hárman szoktak lenni, mint pl. Madách *Tragédiájában* is, de a középkori templomok apszisában, a négyes osztású ívekben is négy angyal (vagy négy evangélista) freskója látható. Hogy a versben miért is lettek négyen, arra meglepő magyarázatot találtam, de bevallottan, nem bizonyítható, hogy ez volt az ok.

Jól ismerem Erdélyi Zsuzsanna archaikus imádságait, aki a nagyberényi, akkor 98 éves Babos Jánosné Ruzics Rozáliának köszönheti, hogy az addig ismeretlen szöveg-hagyomány szellemi világába beléphetett, majd sok-sok év gyűjtő- és kutatómunkájával rejtett értékeit felszínre hozhatta. A *Hegyét hágék, lőtőt lépék – Archaikus népi imádságok* című kötet azóta fogalomná vált, és számos bővített kiadást élt meg.⁹ Ezekben az imákban mindig négy angyallal találkozunk, mert a szobának négy sarka van: „Boldogasszon háza, / Négy sarka, / Négy angyal őrzi...” A sok helyről gyűjtött imák közül itt csak kettőből idézünk egy-egy részletet:

Előtte a Világura

*Magos mennyben csendítének,
Az angyalok fölkelének,
Aranyos misére készülnek.
Az Úr háza Szent Antal,
Négy szögibe' négy angyal,*

⁷ Fröchlích Ida levélbeli közlése. Sok köszönet érte.

⁸ Báthori Csaba írja tanulmányában, hogy Nemes Nagy Ágnes költői eszméletének egyik pillére Rainer Maria Rilke életműve volt – tehát élete és műve egyaránt. Ebben az esetben nem henyé tudálékoskodás mindkettő hangsúlyozása, hiszen nem kétséges, hogy az osztrák minta a magyar költőnek nemcsak szemléletét, tárgyi világát, fogalmi rendszerét határozta meg, hanem életgyakorlatát, erkölcsi és művészi közlésmódját és amolyan kinyilatkoztatás rangján álló általános beszédmódját is (Báthori Csaba: *Nemes Nagy Ágnes Rilke-képe*, in *Tiszatáj* 2017/1, 58–66).

⁹ Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyét hágék, lőtőt lépék – Archaikus népi imádságok*, in *Somogyi Almanach* 19–21. szám, Kaposvár, 1974, illetve: Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976, 1978.

Közepiben egy oltár,
Oltár előtt aranypad,
Előtte a Világura Jézus.
Feje lehajtva,
Szíve szomorodva,
Szent szakállán lecsordul a vér.
Odamenyen Gábrriel arkangyal,
Kérdi tőle: MÉR' sírsz, mér' sírsz, Világura Jézus?¹⁰

Nyiccs kaput, angyal

Az én házam Szent Antal,
Négy szegibe négy angyal,
Közepibe szent oltár,
Szent oltár előtt szent kereszt,
Szent kereszt előtt aranypad,
Azon fekszik az Úrjézus Krisztus,
Föl van szaggatva drágalátos szent teste,
Ki vala ontva drágalátos szent vére,
Oh beteg a test,
Kész a lélek,
Vígán várják a mennyei szentek,
Oh én édes fényes napom,
Mit kérsz, meg nem szolgálhatom,
Tiszta szállást nem tarthatok,
Nyiccs kaput, angyal,
Nyúccs kezét, Mária,
Hogy mű es mehecsünk boldogul boldog mennyországba,
Urunk színe látására, ámen.¹¹

Minden imádságban mindig négy angyal „lakik” a szobában és a négy sarokban. Nem lehet kevesebb. A négyes itt erősen szimbolikus szám, amely különböző kultúrában hol a négy őselemre, hol a négy égtájra utal.¹² Ezzel az analógiával élve ők a versben az egész világ képviselői, vagy fordítva: a négy égtájról hoznak, hozhatnak vigaszt, vigasztaló üzenetet.

*

Nemes Nagy Ágnes családja a Partiumba való, „én az ugocsa-szatmári részlegbe tartozom, ott élt a családom hosszú-hosszú idők óta – írja egyik vallomásában. – Apám végzettségére nézve ügyvéd volt, itt Budapesten vállalati jogász lett. Szüleim az első világháború után a megszálló csapatok elől kimenekültek, és följöttek Budapestre. Mindenüket elvesztették, hosszabb ideig egy vagonban laktak, és szerencsétlenség-

¹⁰ Erdélyi Zsuzsanna: i. m. 286. sz. <https://mek.oszk.hu/05200/05255/05255.pdf>

¹¹ Erdélyi Zsuzsanna: i. m. 598. Székelyszabar (Baranya m.), 1971. ápr. 27., Erős Peterné Mezei Szabina, 1895. Józseffelva (Bukovina).

¹² Móser Zoltán: SZÁM-OK. Magyar Kultúra Kiadó Kft., Győr, 2015, 34–44.

gükre még én is gyorsan megszülettem nekik, az első világháború után, 1922-ben. Tehát pesti születésű vagyok, de csak úgy éppen-éppen. Maradtak rokonaim mindenütt vidéken és odaát Erdélyben is. (...) Azt mondhatom, a sémákkal szólva, hogy a vidéki magyar értelmiségből származom.”¹³

Azért idéztem ezt a vallomást, mert mindannyian őt városi költőnek tartjuk, hisz Budapesten élt. Ezért vagy ennek ellenére meglepett egy olyan almával és leírással, amelyet csak falusiak ismernek. A *batul* almára gondolok, amely Erdélyből terjedt el Európába. Ez egy kiváló, kellemesen savanykás, különleges zamátú, októberben érő téli alma. A Maros menti vidékről származik, a neve egyik történet szerint a „bátul” – boglyafenék – szóból ered, az erdélyiek ugyanis pince híján a szénaboglya fenekén teleltették át. De faluhelyen, ahol van pince, a zöldségeket és a gyümölcsöket ott tárolták. A zöldséget homok közé, az almát szalma közé vermelték: egy kis gödröt ástak, és lefedték valamivel. Sokáig úgy maradt, ahogy leszedték. Persze, hogy valami miatt, pl. ha fagy érte, megkásásodott, és így rosszízű, ehetetlen volt. A vers tanúsága szerint ilyen almával kínálta a költő a négy angyalt. Lehet, hogy ezért mentek el? Nem tudjuk. Igaz, hogy a kérés ellenére elmentek, de az utolsó sor arra utal, hogy nem örökre. Visszajönnek vigasztalni bizonyára. „Rettentő igényem volna a magyarázatra, az értelemre – írja Nemes Nagy Ágnes egyik esszéjében. – Az angyalok azt magyarázták meg nekem, hogy nincs ilyesmi, de van vigasz. Mi lesz, ha abbahagyják a vigasztalást is?”¹⁴

A négy angyal után jön egy út és egy ló, egy paripa: patkoló kováccsal, cukrászda villogó süteményeivel, dobogással, úsztatással, hogy kikössenek egy „nevetlen” tájban. Hogy milyen volt ez, az nagyjából megtudható az *Én láttam ezt* című verséből:

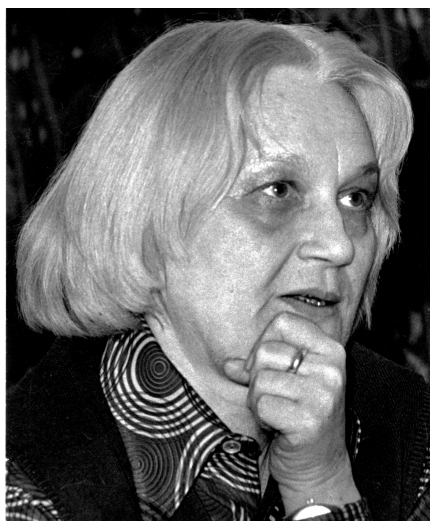
*„Én láttam ezt. (Még sose láttam.)
Én jártam itt. (Még sose jártam.)
Egy másik életben talán
Erre a földre rátaláltam.”*

Aki látta, és aki visszanezett

A költő legutolsó versei közül való *A távozó* című költemény, amelynek emelkedettséget sugárzó szövege nemcsak nekünk, de rólunk is szól! Nemes Nagy Ágnesnek ez a megrázó alkotása a halála előtt született: ő tudta, és tudtuk többen is, hogy hamarosan el kell mennie.

¹³ Nemes Nagy Ágnes: *Látkép gesztenyefával*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. https://reader.dia.hu/document/Nemes_Nagy_Agnes-Az_elok_mertana-2577

¹⁴ Nemes Nagy Ágnes: *Filozófia és jó modor*, in *Úó: Az élők mértana*, I. Esszék, tanulmányok, Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 660.

A távozó

*Hogy visszaneézett, nem volt arca már.
Hogy visszaneézett.
Akikben itt lakott, a maszkok,
földdé mosódtak zöldek és a kékek,
szétkent kupacban arcok, homlokok,
hogy utoljára visszaneézett.*

*S amikor hátat fordított,
két szárnya
röntgennel átvilágított
tüdőszárny, olyan ezüst –
és szét-szétnyílt – centiméteres
kis repülési szándék – s összezárult
kilélegezve.*

*És láttam én,
láttam akkor, hogy az enyém,
nem másé, sajna, az enyém,
két vállam közül távozott,
akár az átvilágított,
s maszk nem takarta már, hogy visszaneézett.*

1990. január 16-a körül

Nietzsche mondta, hogy „minden nagy szellemnek szüksége van álarcra.” De az angyaloknak is. Nemes Nagy Ágnes vallomása szerint az ő angyala levette a maszkot, amikor visszaneézett. Valószínűleg ez sok ember vágya, hogy így legyen az utolsó órában, ez történjen velünk az utolsó percben. De mi van, ha nem veszi le a maszkot, mi lesz, ha nem néz vissza reánk?

postája - Momenta - Beszélgetés pillanatai
... (interjú) ... (interjú) ... (interjú)